

De twee kastelen van de graven Jan en Guy van Blois in Schoonhoven en Gouda

Bij het doorlezen van de rekeningen van Blois was ik verbaasd over de verschillen tussen de twee kastelen in Schoonhoven en Gouda; vooral het onderscheid tussen de inrichting van het kasteel in Schoonhoven en de standaard bouw van het huis te Gouda viel op. Deze verschillen waren ongetwijfeld een gevolg van de praktijk en het leven van alledag binnen de twee kastelen. Het ene kasteel in Schoonhoven huisvestte de vaste hofhouding en het 'bedrijf' van Jan en Guy van Blois en was ingericht op de vele ontvangsten van gasten, die daar kwamen voor besprekingen en feesten. Het kasteel in Gouda bood vaak onderdak tijdens de reizen van de graven en was niet geschikt voor een langdurig verblijf. Het slot in Schoonhoven werd voortdurend gerestaureerd, verfraaid en vergroot, waarbij de nadruk lag op herstelwerkzaamheden en op verbetering van de gebouwen. In Gouda verbleven slechts enkele mensen in vaste dienst op het kasteel zelf - dit waren meestal de wachters. Voor beide kastelen in Schoonhoven en Gouda bezigden de rentmeesters bijna alleen het begrip 'huus' en soms 'herberg' en niet het woord 'kasteel'. Men gebruikte alleen het woord 'borch' in oorkonden als plaats waar deze in Schoonhoven uitgegeven werden.¹ De klerken van de graven van Blois kwamen meestal uit Noord-Frankrijk, Henegouwen, Vlaanderen en later uit Holland en gebruikten in de rekeningen bijna consequent het woord 'huus'.²

De geschiedenis van beide kastelen in Schoonhoven en Gouda is in zoverre identiek dat Nicolaas van Cats op het einde van de dertiende eeuw beide kastelen in leen had. Nicolaas van Cats, die vanaf 1274 de titel van 'ridder' voerde, ontving in 1272 van Floris V de heerlijkheid Gouda in leen en werd in 1280 beleend met de heerschappij van Schoonhoven.³ De oorkonde van de belening in Schoonhoven in 1280 heeft iets avontuurlijks. Deze werd opgesteld tijdens het beleg van Vredeland bij Utrecht door graaf Floris V van Holland met als getuige Jan van Nassau de elect van Utrecht. Een elect was een gekozen maar nog niet gewijde bisschop.⁴ Enigszins vreemd, omdat de bisschop in dat jaar 1280 de feitelijke leenheer van Schoonhoven was. Een jaar later werd dit door bisschop Jan van Nassau juridisch rechtgetrokken. In 1281 maakte de elect Jan van Nassau Nicolaas van Cats alsnog leenman van de Utrechtse kerk.⁵ En ongeveer een half jaar later schonk de elect al de goederen van de Utrechtse kerk binnen Schoonhoven samen met de wereldlijke rechtspraak aan heer Nicolaas van Cats.⁶

De andere gelijkenis voor wat betreft de leenmannen van de twee kastelen is natuurlijk dat Jan van Beaumont, de jongere broer van de graaf van Holland Willem III, een deel van de erfenis vanaf 1308 verkreeg, waaronder de titel van heer van Schoonhoven en van der Goude. Zijn kleinzoon jonker Jan van Blois volgde hem na zijn dood op 11 maart 1356 op en in oktober 1356 beleende Willem V, graaf van Holland, hem met de goederen van Jan van Henegouwen waaronder de heerlijkheden van Schoonhoven en van Gouda.⁷

De torens

De bouw van het kasteel in Schoonhoven zal waarschijnlijk, evenals het kasteel in Gouda, ten tijde van Nicolaas van Cats begonnen zijn. Dat wil zeggen dat in beide gevallen naar voorbeeld van andere kastelen in de omgeving een vierkante woontoren of donjon als één van de eerste gebouwen zal zijn

¹ *Vroegmiddelnederlands Woordenboek*, Woordenboek van het Nederlands van de dertiende eeuw in hoofdzaak op basis van het corpus Gijseling, bewerkt door: W.J.J. Pijnenburg, K.H. van Dalen-Oskam, K.A.C. Depuydt, T.H. Schoonheim, deel II: G – L (Leiden 2001) onder casteel.

² *Vroegmiddelnederlands Woordenboek*, onder huus> paleis, burcht, groot herenhuis. 'Ic Florens grave van Hollant make kund al den genen die dese letteren sullen sien ende horen dat mi clais van Kats ghaf sin hus te kats ende sin hovinge ende die hofsteden dieromme liggen (Holland graf. Kans. 1271.

³ F. Ketner, *Oorkondeboek van het Sticht Utrecht tot 1301*, deel IV, eerste stuk 1267-1283 ('s Gravenhage 1954) 130 nr. 1873. In het jaar 1274 als getuige dominus Nicholai de Cats.

⁴ Ketner, *Oorkondeboek van het Sticht*, 262 nr. 2030 3 mei 1280.

⁵ *Ibidem*, nr. 2063, 25 januari 1281.

⁶ *Ibidem*, nr. 2077, 22 augustus 1281, zie ook nr. 2081 29 oktober 1281 als de elect Jan aan Nicolaas van Cats vijf morgen ten gosten van de gracht van Schoonhoven schenkt.

⁷ G.G. Kalkoen, *De graven van Blois als Hollandse leenmannen in hun betrekkingen hier te lande en in hun goed* (Utrecht 1911) deel II 1, zijn hoofdverblijf was het slot in Schoonhoven. Zie ook A.A.M. Schmidt-Ernsthausen, *Archief van de graven van Blois* ('s-Gravenhage 1982) VII-VIII. Over de verschillende oorkonden na de dood van Jan van Beaumont.

opgetrokken. In 1356 was al sprake van vierkante torens op de beide kasteelterreinen. Dit was niet bijzonder, want bijvoorbeeld in de eerste helft van de dertiende eeuw stonden in Zuid-Holland het kasteel Matenesse bij Schiedam, oorspronkelijk 'het huis te Riviere' genaamd en het slot Hilgersberg bij Rotterdam met twee zware vierkante torens in de gedaante van een rechthoekig huis met dikke muren, kantelen en een enkel hangtorentje.⁸

De vierkante toren in Schoonhoven huisvestte in 1356 onder andere de leden van de Raad van Jan van Blois met ieder een eigen kamer, onder wie de Henegouwse heer van Barbenchon en zijn broer Hughe van Barbenchon, de heer van Herlaar, heer Jan van Langerak, Gerard en Jan van Poelgeest, Klaas van der Merwede, Vrederic van Zevender en Gherijt van Oesterwijc.⁹ Anderen met een eigen kamer die niet tot de Raad behoorden waren ondermeer Aelbrecht van Meerten kanunnik van de Dom in Utrecht, de door Jan van Blois aangestelde pastoor in Gouda en adviseur van Jan van Blois voor onder andere de zakelijke aangelegenheden met het bisdom Utrecht. Verder hadden vele anderen nog een eigen kamer onder wie Dirc van der Goude, klerk en Ghisebrecht 'mijns heren' kapelaan. De kamer van Jan van Blois grensde zoals gewoonlijk aan de grafelijke waardrobe. Een waardrobe is een kleedkamer en tegelijkertijd een garderobe voor alle kleding met de bijpassende sieraden en accessoires. In de architectuur van alle torens van de kastelen in Schoonhoven en Gouda werd een dergelijk ruimte in de donjon opgenomen. De aanwezigheid van een zaal was een vast onderdeel in of bij een woontoren, de zaal kon ook apart staan; bijvoorbeeld in Schoonhoven stond de zaal los van de woontoren en had een eigen ingang. De zaal was in 1356 zelfs nog gedekt met riet. Een woontoren gaf verder via een traptoren toegang gaf tot de vertrekken in de toren zelf.

De 'zaal' kreeg in Schoonhoven vanaf 1368 meer aandacht als eetruimte. Er was besloten, dat de kastelein met zijn 'ghesinde' samen met de leden van het hofhouding gezamenlijk aten. De kastelein kon evenals de graaf mensen voor een onderhandeling uitnodigen, waartegenover een kleine vergoeding zijnerzijds van 3 groot stond¹⁰ aan de graaf.¹¹ De 'zaal' in Schoonhoven bevatte ook aparte ruimten; de kastelein at voor 1368 altijd in de 'verste' kamer van de zaal en hij had een eigen voorraadkast in de bovenste kamer van de zaal.¹² De zaal kon als een apart gebouw bij de torens staan, zodat die een eigen dakbedekking heeft. In Schoonhoven was die voorheen met hout en riet was gedekt en werd in 1364 voorzien van daktegels. Later kwam een zaal op de eerste etage te liggen en maakte deel uit van een toren en lag te midden van verschillende vertrekken; in het geval van Schoonhoven waren dat de kamer van het gerecht, de rechtskamer en de keuken die grensden aan de zaal; beide vertrekken werden van binnen en buiten door een deur afgesloten. Vaak is er een combinatie van de zaal met 'mijns heren camer' met natuurlijk een aangrenzende waardrobe, bijvoorbeeld in Schoonhoven lag deze achter de zaal.¹³ Op feestdagen en grote ontvangsten werden grote gezelschappen in de zaal ontvangen; bij afwezigheid van Jan van Blois at de kastelein bijvoorbeeld in 1378 samen met de negen leden van de huishouding in de zaal gedurende 71 dagen lang.¹⁴

Gebouwen op het kasteelterrein

De kasteelterreinen waren omringd door een gracht en voor de burcht lag een brug met een klein huisje daartegenover. Op het kasteelterrein in Schoonhoven stond al in de tijd van Jan van Henegouwen, zelfs misschien eerder, een kapel. Aan deze kapel was een zogenaamde 'cappelrie' verbonden met een jaarlijkse rente van 12 Lb. Voor dit bedrag droegen de broeders uit het karmelietenklooster in Schoonhoven ten eeuwige dage een dagelijkse mis op in de kapel van de burcht in Schoonhoven.¹⁵ Vanaf 1364 ontving broeder Ruerich van Hackenbergh, broeder in het karmelietenklooster en kapelaan van Jan van Blois, het jaarlijks bedrag van 12 Lb. aan lijfrente om de

⁸ S.J. Fockema Adreae, E.H. ter Kuile en M.D. Ozinga, *Duizend jaar bouwen in Nederland*, deel I (Amsterdam 1948) 340.

⁹ A. Janse, *Ridderschap in Holland. Portret van een adellijke elite inde late Middeleeuwen* (Hilversum 2001) 93-96.

¹⁰ H.E. van Gelder, *De Nederlandse munten*. (Utrecht/Antwerpen 1966) 257-272. Groot geslagen sinds 13^e eeuw, in de noordelijke gewesten 8 penningen en in de zuidelijke 12 penningen of 24 mijten.

¹¹ Nationaal Archief, Blois, nr. 44 f. 78.

¹² NA Blois, nr. 43 f. 41v.

¹³ NA Blois, nr. 92 f. 18v en 19.

¹⁴ NA Blois, nr. 105 f. 32v.

¹⁵ A. Speetjens, "The founder, the Chaplain and the Ecclesiastical Authorities, Chantries in the Low Countries", in: R. de Weyert, K. Ragetli, A. J. Bijterveld and J. van Arenthals (eds.), *Living Memoria, Studies in Medieval and Early Modern Memorial Culture of Truus van Bueren* (Hilversum 2011) 195-197. Een capellanie in de rekeningen aangeduid als een 'cappelrie' werd gesticht door hetzij een individu, een groep mensen zoals man en vrouw of een gilde. Het bedrag aan geld, renten of goederen viel niet toe aan een kerk of kapel, maar aan de speciaal aangewezen priester of kapelaan van de capellanie. Er was niet altijd een kapel nodig voor een capellanie, een altaar bleek al voldoende.

dagelijkse missen in de kapel uit te voeren. Na de dood van deze broeder zou deze rente voor eeuwig aan het karmelietenklooster vervallen.¹⁶

Afb 1 Bevestiging daktegels

Na 1356 werden de al aanwezige gebouwen, in dit geval de vierkante toren en de kleine ronde toren in Schoonhoven voor bewoning gereed gemaakt. Kamers werden betimmerd, extra ramen werden uitgehakt om meer licht binnen te laten, vertrekken werden betegeld en er kwam meer meubilair, zoals tafels en schragen voor onder de bedden. In de kamer van Jan van Blois werd een houten constructie gemaakt om een tapijt aan het hoofdeinde van zijn bed te hangen.¹⁷

De laatste grote verbouwing in 1388/89 in Schoonhoven vond plaats naar aanleiding van het tweede en laatste bezoek van Guy van Blois, die eigenlijk nauwelijks belangstelling had voor zijn Noord-Nederlandse gebieden. In het hele huis moesten stenen schouwen gemaakt worden. Men begon bij de kamer en de naaikamer van de gravin en de gezamenlijke kamer van de graaf en zijn vrouw de vrouwe van Dunois. Daarna volgden nog enige schouwen in diverse kamers van de leden van de Raad van de graaf.¹⁸

Na 1356 werden de al aanwezige gebouwen, in dit geval de vierkante toren en de kleine ronde toren in Schoonhoven voor bewoning gereed gemaakt. Kamers werden betimmerd, extra ramen werden uitgehakt om meer licht binnen te laten, vertrekken werden betegeld en er kwam meer meubilair, zoals tafels en schragen voor onder de bedden. In de kamer van Jan van Blois werd een houten constructie gemaakt om een tapijt aan het hoofdeinde van zijn bed te hangen.¹⁹

De laatste grote verbouwing in 1388/89 in Schoonhoven vond plaats naar aanleiding van het tweede en laatste bezoek van Guy van Blois, die eigenlijk nauwelijks belangstelling had voor zijn Noord-Nederlandse gebieden. In het hele huis moesten stenen schouwen gemaakt worden. Men begon bij de kamer en de naaikamer van de gravin en de gezamenlijke kamer van de graaf en zijn vrouw de vrouwe van Dunois. Daarna volgden nog enige schouwen in diverse kamers van de leden van de Raad van de graaf.²⁰

De laatste grote verbouwing in 1388/89 in Schoonhoven vond plaats naar aanleiding van het tweede en laatste bezoek van Guy van Blois, die eigenlijk nauwelijks belangstelling had voor zijn Noord-Nederlandse gebieden. In het hele huis moesten stenen schouwen gemaakt worden. Men begon bij de kamer en de naaikamer van de gravin en de gezamenlijke kamer van de graaf en zijn vrouw de vrouwe van Dunois. Daarna volgden nog enige schouwen in diverse kamers van de leden van de Raad van de graaf.²¹

Het 'bedrijf' of zoals het kasteel ook wel genoemd of de 'herberg' in Schoonhoven voorzag op grote schaal in de eigen levensbehoeften, in 1358 begon men daarom allereerst met de bouw van een nieuw hoeve, in 1356 stond er wel een oud 'bouhuis', maar dat werd in zijn geheel gesloopt.²² Verder kreeg de rentmeester Vrederic van Zevender opdracht om de boekhouding van het bos bij Gouda op zich te nemen, wat inhield coördinatie van de aanplant van bomen, de bosbouw en de schenkingen van de duizenden gevangen reigers.²³

Het slot in Schoonhoven beschouwde Jan van Blois eerder als zijn thuis. De dagen dat Jan van Blois in Gouda en in Schoonhoven doorbracht werden altijd door Jan Tollenaar kapelaan en rentmeester vermeld. Dit omdat de dagen waarop Jan van Blois op één van de kastelen verbleef altijd meerkosten met zich meebracht gezien het gezelschap dat hem omringde. In 1363/64 werden 327 dagen in rekening gebracht, omdat het een schrikkeljaar was, werden 367 dagen minus 40 reisdagen berekend.

¹⁶ NA Blois, inv. nr. 40 f. 113v.

¹⁷ NA Blois, nr. 86 f. 10, 10v en 11.

¹⁸ NA Blois, nr. 115 f. 168.

¹⁹ NA Blois, nr. 86 f. 10, 10v en 11.

²⁰ NA Blois, nr. 115 f. 168.

²¹ NA Blois, nr. 115 f. 168.

²² NA Blois, nr. 87 f. 18.

²³ NA Blois, nr. 88 2^e deel f. 1.

Afb 2 Hijswerktuigen bij de bouw van een toren²⁴

De aanwezigheid van de graaf gedurende 327 dagen in Schoonhoven was heel bijzonder, omdat Jan van Blois het belangrijkste deel van zijn leven op reis was. Bijvoorbeeld in 1367/68 was hij maar 25 dagen in Schoonhoven en in 1371/73 waren het 43 dagen. In Gouda verbleef de graaf elk jaar meerdere dagen in Gouda als de magistraat verantwoording aflegde van de stadrekeningen en bracht daar dan vaak enkele dagen en nachten door. Maar in het algemeen beperkten de bezoeken aan Gouda zich op zijn reizen naar het noorden met een klein aantal mensen, waar men dan een nacht of meer overbleef of een maaltijd genoot.

Het bedrijf op het kasteelterrein

De hoeve in Schoonhoven is al door mij vermeld, later werd die uitgebreid met een grote- en een klein hoeve en weer later kwam er nog een 'bouhuis' te staan met een dorsvloer. Moeder Floren, een vrouw in vaste dienst, waste en naaide het linnengoed, maakte in de melkkamer boter en kaas en onderhield een grote moestuin, waarvoor zij bijvoorbeeld in 1362/63 1100 planten kocht. Binnen het kasteelterrein lagen nog twee boomgaarden, één richting Marktveld en de andere aan de noordzijde van het slot, die de voorraadkamers rijkelijk van allerlei soorten fruit voorzagen.²⁵ Deze twee boomgaarden werden op een bepaald moment verhuurd in 1374/75 aan heer Van Voerst voor 30 Lb. per jaar.²⁶ Rond 1382 beheerde Hanssen de gardenier een wijnhof met de bedoeling om daar verjus, druivensap voor de keuken, te produceren.²⁷

Op het einde van de veertiende eeuw kregen de hogere standen voorkeur voor met zuren bereide gerechten, die werden klaargemaakt met wijn, azijn of verjus. Voor de bereiding van verjus gebruikte men niet al te rijpe druiven. Vooral het kookboek van de *Ménagier de Paris* uit 1390 en de komst uit Oost-Azië van specerijen zoals gember, kaneel, nootmuskaat, kruidnagels, kardemon en peper beïnvloedde de smaak van de *beau monde*.²⁸ Zowel vlees, als gevogelte en vis werd in combinatie

²⁴ E. Jeannin, *Chantiers d'abbayes*, 23.

²⁵ NA Blois, nr.39 f. 52v.

²⁶ NA Blois, nr. 50 f. 16

²⁷ NA Blois, nr. 109 f. 65 en f. 57., Wikipedia> Een smaakmaker op basis van ongerijpte druiven, na het persen liet men het sap nog enkele dagen gisten. In de hedendaagse Italiaanse keuken gebruikt men nog steeds verjus.

²⁸ J.M. van Winter, *Spices and Confits, collected papers on medieval food* (Devon 2007) 40.

Afb 3 Houten wijnpers om verjus te maken

met verjus en scherpe specerijen klaargemaakt en soms met toevoeging van suiker. In 1384/85 liep de productie van de verjus in Schoonhoven en Gouda blijkbaar goed, want in dat jaar werd uit de wijngaard in Gouda negen 'hoenburger' tonnen, ca. 1080 liter, verjus gewonnen.²⁹ Eerst maakte men gebruik van één wijnpers die men moest vervoeren van Gouda naar Schoonhoven of omgekeerd. Na de productie in 1384/85 van 13 tonnen, 1560 liter verjus in Schoonhoven vond men het zo langzamerhand nodig om daar een nieuwe wijnpers te maken.³⁰

met verjus en scherpe specerijen klaargemaakt en soms met toevoeging van suiker. In 1384/85 liep de productie van de verjus in Schoonhoven en Gouda blijkbaar goed, want in dat jaar werd uit de wijngaard in Gouda negen 'hoenburger' tonnen, ca. 1080 liter, verjus gewonnen.³¹ Eerst maakte men gebruik van één wijnpers die men moest vervoeren van Gouda naar Schoonhoven of omgekeerd. Na de productie in 1384/85 van 13 tonnen, 1560 liter verjus in Schoonhoven vond men het zo langzamerhand nodig om daar een nieuwe wijnpers te maken.³²

Dieren

Bij de hoeve op het kasteelterrein in Schoonhoven stonden natuurlijk enorm veel stallen voor paarden. Het waren vooral de stallen die in bouwkundig opzicht veel aandacht kregen. Jan van Blois had een eigen stal, waar soms de paarden van rentmeester Jan van Breyen konden staan. De graaf en Hughe van Barbenchon bereiden bij voorkeur een zwarte hengst. Hengsten waren in verhouding zeer prijzig; een hengst kostte 106 Lb. 13 sc. 4d.,³³ een paard met een rode bles kostte 25 Lb. 17sc. 6d. en een grauwe telganger voor barbier Ghisebrecht in Gouda kostte 13 Lb. 10 sc. 8 d.³⁴ De stallen op het kasteelterrein in Schoonhoven herbergden vaak tientallen, maar soms ook honderdtallen paarden, zoals bij het bezoek in 1388 van graaf Guy van Blois had men tevoren op ongeveer duizend paarden gerekend, in werkelijkheid werden het 623 paarden die ook de smid het nodige werk bezorgden.³⁵ De smidse stond op de voorburch bij de poort en een vaste zadelmakerij behoorde tot de bedrijfsgebouwen. In Gouda stonden weliswaar minder paardenstallen, waardoor soms, als er wat grotere gezelschappen op het kasteel verbleven, stallen inclusief verzorging gehuurd moesten worden bij de bevolking van Gouda.

Er waren ook stallen in Schoonhoven voor de ossen, die blijkbaar niet geweid werden, maar het is ook niet duidelijk of zij werkten op het land, wel bleek dat de dieren geslacht werden. Varkens liepen vrij

²⁹ J.M. Verhoef, *De oude Nederlandse maten en gewichten* (Amsterdam 1983) ton = ca. 120 liter.

³⁰ NA Blois, nr. 112 f. 50v.

³¹ J.M. Verhoef, *De oude Nederlandse maten en gewichten* (Amsterdam 1983) ton = ca. 120 liter.

³² NA Blois, nr. 112 f. 50v.

³³ Van Gelder 266 De term 'pond' werd gebruikt ter aanduiding van een hoeveelheid van 240, gewoonlijk veel lichtere penningen, zodat gesproken wordt van pond sterlingen, pond groten enz. Sinds de 16^e eeuw de pond in enkele vaste verbindingengebruikt. Bijvoorbeeld pond Vlaams (á 20 schellingen van 12 groten). 1 pond Hollands (van 40 groten)= 1 gld, 259 denarius d. voor penning is lang in gebruik gebleven.

³⁴ NA Blois, nr. 40 f. 60-62.

³⁵ NA Blois, nr. 54-55 f. 14v-16v.

rond wat soms tot een drama kon leiden. Eén van de varkens beet namelijk een jachthond van de graaf dood en dan te weten dat deze honden ook voor geen kleintje vervaard waren. Op beide kasteelterreinen in Gouda en Schoonhoven stonden heel wat hokken met zwanen en ganzen, honden, duiven, haviken en andere roofvogels en behoorden alle tot het boerenbedrijf.³⁶

voor de vetweiderij werd in Schoonhoven het hofland gebruikt, waarvoor men in het jaar 1363/64 drie koeien, drie vaarzen en achttien schapen kocht. In het slachthuis op het terrein zelf werden in dat jaar tussen Kerst en Vastenavond 16 grote beesten, inclusief de varkens en 18 schapen geslacht, tussen Vastenavond en juli waren het nog eens 28 grote beesten en 48 schapen en op Kerstavond werden 61 grote beesten, 75 schapen en 10 speenvarkens geslacht. Behalve het proviand aan vlees uit de vetweiderij kocht men ook enorme aantallen zijden spek en gezouten vlees in. Soms ging een aankoop met meerdere dieren niet geheel volgens plan; Lisebetten van den Rijn werd door Jan van Breyen de rentmeester naar Utrecht gestuurd om 107 ganzen aan te kopen en daarna moest zij het koppel naar Schoonhoven drijven over het gemaaide veld tussen die twee steden; vanwege het slechte weer overleefden elf dieren de tocht niet. Een ander geval; iemand, die koeien vanuit Vianen naar Schoonhoven dreef, verloor de beesten even uit het oog, zodat de koeien van die gelegenheid gebruik maakten en zich te goed deden aan het koren; schadevergoeding was dan verplicht.³⁷

Varkensvlees was een zeer gewild product, zo zelfs dat er in 1374/75 vanuit Henegouwen 'tot mijns heren behoef ende sijns ghesinds' zo'n 136 varkens aangevoerd werden, waarvan 46 dieren in de keuken van de graaf werden klaargemaakt, de rest werd verkocht.³⁸

Runderen, schapen en varkens kocht men in Gouda, maar werden vervoerd naar Schoonhoven voor de slacht. Proviand transporteerde men tevoren naar Gouda als het verblijf wat langer duurde of naar de andere steden die werden aangedaan tijdens de reizen van de graaf.

Vis werd gekocht, vooral haring in tonnen en verse haring om te drogen. Zeehonden werden bij Texel gevangen en van daar uit naar Schoonhoven vervoerd en soms at men kreeft, maar ook walvisvlees in gekookte of ongekookte toestand. In 1366 werden er maar liefst 725 kreeften gekocht. Riviervis als zalm en steur waren zeer gewild, maar ook de kasteelgracht werd als kweekvijver gebruikt, zoals zo'n 700 snoeken die werden uitgezet in de slotgracht.

Op het kasteelterrein in Gouda lag een visvijver om de vis vers te houden en bevonden zich meerdere onderkomens voor jachtvogels en een aantal afgeschermden ruimten voor zwanen en ganzen en reigers die alle bestemd waren om gegeten worden. Reigers werden gevangen in het bos bij Gouda en direct vandaar bij honderden getransporteerd naar de kopers. Na het zogenaamde schudden, een ander woord voor vangen van de vogels, werden de dieren eerst in opdracht van de graaf ten geschenke gegeven aan 'den heren, riddersen ende cnapen van den lande ende den goeden luden van den steden', de overige reigers werden bij duizendtallen verkocht in Dordrecht. Het hout uit het bos bij Gouda gebruikte men veel bij herstel- en timmerwerkzaamheden in beide kastelen en voor de kaden rond de grachten.

Graan waaronder hoofdzakelijk tarwe werd aangevoerd vanuit Zeeland, rogge en haver groeide vooral in de gebieden rondom Schoonhoven en het was noodzakelijk om vooral de tarwe in beide kastelen zo droog mogelijk op te slaan om ratten en muizen te weren; de plaats op de zolder boven de zaal was daarvoor het meest geschikt.³⁹

De proviandering in Schoonhoven stelde veel eisen aan de logistieke aanleg van de rentmeesters. Hij moest niet alleen rekening houden met de eisen, maar ook met het aantal mensen die op het kasteel waren en dat wisselde nogal. De huishouding bestond uit de kastelein en vanaf 1364/65, uit valkeniers, timmerlieden, metselaars, koks, klusjesmannen, moeder Floren de gardenier, hand- of boogschutters, wachters, staljongens, een zadelmaker, smid, bottelier en de boodschappers met allen een eigen kamer binnen het slot. Buiten de huishouding vroegen de vele gasten en dagvaarten op het kasteel meestal het nodige van het organisatietalent van de inkopers.

De talrijke voorraadkamers op het kasteel verstouwden soms enorme hoeveelheden etenswaren. De provisiekamers werden apart aangeduid; de 'camere', waar fruit, noten, waskaarsen, specerijen zoals kaneel, gember, saffraan, geconfijte anijs, koriander en allerlei soorten suiker werd opgeslagen, de 'penterie' was voor opslag van tarwe, rogge, kazen en broden, de 'bottelrie' voor bier en wijn. In de 'merchauserie' lag het voedsel voor de paarden, zwanen en ossen met name haver en stro en ook de honden kregen meestal haver. In de vleeskelder werden de tonnen met ingezouten vlees en de

³⁶ NA Blois, nr. 46 f. 81.

³⁷ NA Blois, nr. 40 f. 50v-51v.

³⁸ NA Blois, nr. 50 f. 16.

³⁹ NA Blois, nr. 42 f. 65v en 84 f. 14.

gezouten zijden spek bewaard, kelders lagen vaak onder de zaal.⁴⁰ In de 'fauconnerie' bewaarde men het voedsel voor de jachtvogels en vaak waren dat hennen. In Gouda was wel een bier- en wijnkelder en een opslag voor haver en hooi, maar meer voorraadkamers waren niet aanwezig.⁴¹

Werkruimten op het terrein

Op het terrein in Schoonhoven waren diverse werkruimten waaronder de keuken vanzelfsprekend één van de belangrijkste plaatsen was. Er lag een keuken in de ronde toren en in de grote vierkante toren waren twee keukens aanwezig, een grote en een kleine keuken, waarin verschillende soorten voedsel werden bereid. In de grote keuken werd vlees bereid en in de kleine keuken verwerkte men hoofdzakelijk eieren en boter voor het gebak. Het brood werd gebakken in een apart gebouw, het bakhuis genaamd.⁴²

In 1369 werd een nieuwe keuken tegelijkertijd met een nieuwe vierkante toren in Schoonhoven gebouwd onder toezicht van de hoofdvoerder Goeswijn van Thiele.⁴³ Op de plaats van de oude keuken kwam een nieuw fundament te liggen, waaronder twee kelders kwamen te liggen. Er lag al een put in de ronde toren, maar bij deze keuken werd een nieuwe put geslagen, waarvoor de kuiper de kuipen maakte. Bij het uitgraven van het fundament werd een enorm aantal botten afgevoerd. Een archeologisch bijzonderheid is misschien de vermelding dat bij het uitgraven van het fundament men op oude muren stuitte, die zeer moeilijk af te breken waren.⁴⁴ Later bleek dat de kwaliteit van het water uit de twee putten in Schoonhoven blijkbaar zo slecht was, dat men tijdens het bezoek in 1389 van Guy van Blois en zijn vrouw Maria van Namen opdracht kreeg om water uit de Lek te halen om daarin het eten te koken. Het echtpaar weigerde het voedsel, dat in het grachtenwater of het water uit de putten van het kasteel gekookt werd.⁴⁵

De wijn- en bierkelders lagen half ingegraven en overwelfd onder de eerste verdieping waarboven meestal de zaal was gepland van een toren. In alle torens van beide kastelen lagen wijn- of bierkelders of nog andere kelders zoals bijvoorbeeld een vleeskelder. In Schoonhoven maakte men veel gebruik van schrooien, dit waren liggers om bier- of wijnvaten naar boven of naar beneden te rollen, die ook wel ladderbomen werden genoemd. In de rekeningen aangeduid als wijnwaghens of wijnsleden.⁴⁶ Men kocht natuurlijk buitenlands en binnenlands bier in en de graaf had een eigen kelder waar zijn bier bewaard werd; op het terrein was natuurlijk een brouwerij aanwezig.⁴⁷

Vergelijking met het grafelijk hof in Den Haag

Antheun Janse omschreef Jan van Blois als een persoon van 'nationale' betekenis. Jan een kleinzoon van Jan van Henegouwen, de jongste broer van graaf Willem III, erfde na de dood van zijn oom in 1356 een omvangrijk goederenbezit in Nederland. De Hollandse graaf had weliswaar meer inkomsten en meer publieke macht, maar de overeenkomst tussen de Hollandse graaf en Jan van Blois was duidelijk. Jan van Blois stelde rentmeesters aan voor het beheer van zijn domeinen, bestuur en rechtspraak werd gedelegeerd aan baljuws volgens het Hollandse bestuursvorm. Het kasteel, voor wat betreft de gebouwen en bedrijven in Schoonhoven, verschilde niet veel van het Hof in Den Haag. Er stond op het kasteelterrein in Den Haag een kapel en allerlei bedrijven en bedrijfsruimten. Een bakhuis voor het brood, een timmerhuis waar onder andere meubels gemaakt werden, een smidse, een 'taelgerie' voor mijn vrouwen, een kleermakerswerkplaats verbonden aan de hofhouding van een vorst, wijnkelder, een vleeskelder, een brouwerij, stallen voor paarden, ossen en honden. Op het hofland liepen schapen en er was een moestuin. In 1393 wordt aan de 'oude zale' veel gewerkt, waardoor een vergelijking met de zaal in Schoonhoven kan worden gemaakt. Er werd een kamer op de oude zaal gemaakt met daarin bedsteden en daarbij stonden een ronde toren en een vierkante toren op het terrein in Den Haag. Alle leden van de hofhouding hadden een eigen kamer met een eigen toilet, wat enigszins verschilt met het hof in Schoonhoven. In 1393 werd een begin gemaakt met

⁴⁰ NA Blois, nr. 49 f. 74v.

⁴¹ NA Blois, nr. 39 f. 28 men verbleef in Gouda twee nachten met 33 paarden tijdens een dagvaart in Gouda.

⁴² H. Verhoef, "De graven van Blois, heren van Schoonhoven en Gouda en hun leengoederen in Holland en Zeeland", in: *H.E.K.* 33-3 (2009) p. 96-97, hier benoemt de auteur verschillende gebouwen die het boerenbedrijf uitmaakten van het kasteel.

⁴³ NA Blois, nr. 47 f. 61v.

⁴⁴ NA Blois, nr. 105 f. 92.

⁴⁵ NA Blois, nr. 115 f. 119.

⁴⁶ NA Blois, nr. 46 f. 80.

⁴⁷ NA Blois, nr. 49 f. 75.

de aanleg van een hofvijver en tegelijkertijd groef men in de Poten drie vijvers voor 'mijns heren vissche'.⁴⁸

Het enige vertrek dat in het kasteel van Schoonhoven ontbrak was de 'raetkamer'.⁴⁹ Op het hof in Schoonhoven werd na de dood in 1381 van Jan van Blois een nieuw vertrek gemaakt in de voorburch; de grafelijke rekenkamer voorzien van een bedstede.⁵⁰

Samenvatting en conclusie

De goed bewaarde en gedetailleerde rekeningen van de graven van Blois maken een analyse van talrijke aspecten van het grafelijk hof van Blois mogelijk. Het kasteel van Schoonhoven verschilde aanmerkelijk van het kasteel van Gouda. Veelal functioneerde het kasteel in Gouda als een ontmoetingsplaats en dat meestal voor kortdurende overnachtingen. Het hof in Schoonhoven kon in de veertiende eeuw een vergelijking met het hof van de graven van Holland goed doorstaan. Het kasteel in Schoonhoven straalde publieke macht en rijkdom van de graven Van Blois uit en was vaak het middelpunt van belangrijke bijeenkomsten en feesten. Het aantal personeelsleden met een vast salaris was aanzienlijk en ook noodzakelijk gezien de uitgebreide werkzaamheden binnen de muren van het kasteel. Velerlei aspecten op architecturaal, economisch en sociaal gebied kregen vrij uitgebreid aandacht, maar over de proviandering, de aanschaf en de opslag van de levensbehoeften, de landbouw en bosbouw is nog heel wat informatie blijven liggen. Modeverschijnselen als het maken en het gebruik van verjus, de vele aankopen van verschillende soorten scherpe specerijen uit Oost-Azië en de toenemende behoefte aan suikerwerken kunnen in een artikel een mooie aanvulling geven op de middeleeuwse kookboeken die tegenwoordig veel aandacht krijgen in de Nederlandse wetenschappelijke literatuur.

Literatuur

S.J. Fockema Andreae, E.H. ter Kuile en M.D. Ozinga, *Duizend jaar bouwen in Nederland*, deel I (Amsterdam 1948)

A. Janse, *Ridderschap in Holland. Portret van een adellijke elite inde late Middeleeuwen* (Hilversum 2001) 93-96.

A. Speetjens, "The founder, the Chaplain and the Ecclesiastical Authorities, Chantries in the Low Countries", in: R. de Weyert, K. Ragetli, A. J. Bijterveld and J. van Arethals (eds.), *Living Memoria, Studies in Medieval and Early Modern Memorial Culture of Truus van Bueren* (Hilversum 2011)

H.A. Verhoef, "Het beleg van Schoonhoven in 1425", in: *H.E.K.* 29-1 (2005).

H.A. Verhoef, "De laatste jaren van het kasteel te Schoonhoven", in: *H.E.K.* 30-3 (2006)

H.A. Verhoef, "De graven van Blois, heren van Schoonhoven en Gouda en hun leengoederen in Holland en Zeeland", in: *H.E.K.* 33-3 (2009)

J.C. Visser, *De ruimtelijke ontwikkeling van een kleine stad in het rivierengebied gedurende de Middeleeuwen*. Dissertatie (Assen 1964)

J.M. van Winter, *Spices and Comfits, collected papers on medieval food* (Devon 2007)

A.G. Bontenbal, "Bouwgeschiedenis van het kasteel in Gouda", in: www.gouda-historie.nl.

A.G. Bontenbal, "De geschiedenis van het Goudse kasteel van 1397 tot de sloop in 1577", in: www.gouda-historie.nl.

⁴⁸ Rijks Geschiedkundige Publicatiën, *De rekeningen van de grafelijkheid van Holland uit de Beierse periode* ('s-Gravenhage 1983) 86-87, f. 47v en f. 48.

⁴⁹ Ibidem, 76- 142 f. 40- 85v.

⁵⁰ NA Blois, nr. 109 f. 62 en 64.